

O PRÍČINÁCH KULTU OSOBNOSTI

FRANTIŠEK VARTÍK

Obrodný proces prebiehajúci v posledných rokoch v socialistickom hnutí uberať sa cestou prekonávania všetkých negatívnych stránok z „obdobia kultu osobnosti“. Samotné toto obdobie sa v našich teoretických, publicistických a iných prácach zobrazuje rozličným spôsobom. Časom s rozširovaním a vývinom poznatkov postihujú sa rozličné jeho stránky v stále hlbších súvislostiach a vzťahoch. S výrazmi „kult osobnosti Stalina“, „kultistické metódy“ atď. sa stretáme prakticky v práci z ktorejkoľvek disciplíny a oblasti o rokoch minulých a najmä päťdesiatych. Zahraniční marxistickí autori používajú označenie „obdobie a systém stalinizmu“, zatiaľ však bez bližšieho určenia miesta kultu osobnosti v stalinizme.

V uplynulých rokoch sa nazhromaždil celý rad faktov, ktoré odhaľujú, dokresľujú jednotlivé stránky tohto obdobia. Máme k dispozícii materiály a uznesenia najvyšších orgánov marxistických strán, v ktorých sa odsudzujú deformácie v živote socialistickej spoločnosti a rehabilitujú obeť zväle a porušovania socialistickej zákonnosti. Existujú nové historické dokumenty, osvetľujúce minulé udalosti a osoby v správnom svetle. Zrodili sa umelecké diela hlboko postihujúce tragiku udalostí a obetí „kultu osobnosti“.

Zároveň však možno pozorovať veľkú rozdielnosť v chápaní celého tohto obdobia, najmä jeho príčin. Zaužívalo sa dosadzovať kult osobnosti za príčinu všetkých negatívnych javov v oblasti politickej, ideologickej aj ekonomickej.

Takto vystupuje kult osobnosti ako temná sila, ktorá spôsobila nesmierne škody. Kult osobnosti sa chápe a vysvetľuje ako dôsledok zneužitia moci, povahových a charakterových vlastností vedúcej osobnosti atď. Čo však je samotný kult osobnosti, aké je jeho miesto v systéme odsúdených a zavrhnutých protisocialistických stránok, o tom sa nehovorí, resp. hovorí nepresne.

Predložená štáť má byť iba čiastkovým príspevkom k marxistickému riešeniu problematiky kultu osobnosti, podnetom k vypracovaniu komplexného a syntetizujúceho filozofického zovšeobecnenia, ktoré zatiaľ chýba. Jeho vypracovanie je naliehavou potrebou tak pre teóriu, ako aj pre prax. Po prvých hodnotiacich a zjednodušených pohľadoch na obdobie stalinizmu ukazuje sa neobyčajná zložitost a spleť celej tejto problematiky.

V poučkách historického materializmu patria medzi všeobecne známe poznatky,

že dejiny národov a krajín nie sú dejinami panovníkov, politikov atď. No pri objasňovaní mnohých udalostí z čias kultu osobnosti nerešpektujú sa tieto poznatky. Udalosti postihujúce niekoľko stotisíc a milióny ľudí označíme za dôsledok kultu osobnosti, nesprávnej tézy a pod. Takéto tvrdenia okrem toho, že sú aj z teoretického hľadiska neudržateľné, zastierajú podstatu negatívnych prejavov v živote socialistických krajín, čím sa spomaľuje ich spoznávanie a odstránenie. Vedecký, mystiky a idealizmu zbavený pohľad na problematiku stalinizmu, kultu osobnosti atď. možno vytvoriť iba na základe objektívneho hodnotenia faktov, na základe analýzy tých činiteľov, z ktorých stalinizmus a aj samotný kult osobnosti vzišli.

Marxizmu nemôže byť nijaký jav v spoločenskom živote ľahostajný, najmä nie vtedy, ak ide o jav negatívny a škodlivý. Ďalší rozvoj socialistickej spoločnosti je možný iba pri dôkladnom odstránení všetkých zdrojov deformácií a negatívnych javov z minulosti. Je to dôležité pre rozvoj spoločenskej praxe v socializme aj pre samotné marxistické učenie, pre budúcnosť celej svetovej socialistickej sústavy i budúcnosť ďalších krajín, ktoré na cestu socializmu nastúpia.

Vyčerpávajúce zhodnotenie a osvetlenie všetkých stránok a podstaty stalinizmu, to je rozsiahla úloha, k splneniu ktorej okrem časového odstupu budú nevyhnutné čiastkové monografické práce z jednotlivých disciplín, znalosť dnes mnohých, zatiaľ neprístupných a neznámych materiálov, ako aj priaznivé podmienky v celej svetovej socialistickej sústave pre realizovanie tejto úlohy. Otázka má totiž svoje pokračovanie v podobe problémov v medzinárodnom robotníckom hnutí. V rámci protirečení a rozdielnych stanovísk, s ktorými sa v robotníckom hnutí a medzi socialistickými krajinami stretáme, vystupuje ako jeden z hlavných rozdeľujúcich momentov práve XX. sjazd KSSS, jeho miesto, zmysel a význam v dejinách socializmu. Podstata rozličných názorov sa sústreďuje práve do tých problémov a otázok, ktoré sjazd KSSS roku 1956 ukázal v novom svetle. Rozchod so škodlivými protisocialistickými formami a metódami práce, rozchod so stalinským poňatím a modelom socializmu, to je dlhý a zložitý proces, spojený s bojom a prekonávaním zaužívaných návykov, hľadísk a princípov riadenia spoločnosti, proces súvisiaci s prekonávaním nánosov a deformačných vplyvov v nadstavbe a spoločenskom vedomí.

*

Protisocialistické metódy a formy v určitej etape budovania socializmu sa rozbužnili ako zhubný nádor. Pritom cesty, ktorými sa šírili a zahniezďovali, sú rozmanité. Je potrebné diferencovať situáciu tam, kde historicky tieto formy vznikali, a tam, kde boli druhotne prenesené a kde sa usadili a cudzopasili na spoločensky odlišnej skutočnosti a situácii. Je to dôležité tak pre pochopenie a osvetlenie jednotlivých stránok tohto obdobia, ako aj pre určenie cesty a spôsobu prekonávania jeho pozostatkov.

Nijaký jav minulosti nemožno skúmať a hodnotiť z hľadiska abstraktných princípov, ba ani z hľadiska dnešných kritérií a noriem. Potrebné je uplatniť konkrétne historický prístup. Nemožno prehliadnuť skutočnosť, že aj vo vysvetľovaní problémov kultu osobnosti sa prejavujú ideologicky protikladné, triedne

podmienené východiskové pozície. Rovnako by bolo chybou nevidieť, že aj v rámci marxistického hodnotenia prejavujú sa v otvorenej alebo zahalenej podobe dogmaticko-sektárske stanoviská revidujúce samotné princípy socializmu a marxizmu. Pri riešení týchto otázok teórie a praxe socializmu nemožno však praktikovať neblahé metódy z minulosti, keď sa akýkoľvek nový alebo iba formálne odlišný názor od panujúceho pohotove diskreditoval označením za revizionizmus, úchylku, či zradu. Otvorená kritická nedogmatická výmena názorov na zložité otázky minulosti z pozícií socializmu je základným predpokladom pre riešenie týchto zložitých problémov.

V procese svetonázorového pretvárania spoločenského vedomia našej spoločnosti a pri výchove novej generácie k vedeckému svetonázoru je osvetlenie podstaty nedostatkov z minulosti veľmi významnou úlohou. Mnohé deformované, dogmatické, v svojich dôsledkoch protisocialistické a protimarxistické názory a stanoviská prenikali myslením a konaním ľudí, deformovali ho. Pritom tam prenikali ako „socialistické“, „marxistické“ a pod. Mnohé zložky vedomia pod tlakom deformovaných podmienok atrofovali. V dôsledku toho je prekonávanie pozostatkov minulosti neobyčajne sťažené.¹

Po stránických uzneseniach a dokumentoch, ktorými sa celý obrodný proces začal, najvýznamnejšie sú dokumenty a práce, ktoré priniesli a prinášajú historici. Zo spoločenskovedných disciplín historická veda, oslobodzujúc sa od nánosov subjektivismu v hodnotení a opisovaní dejinných faktov, uskutočnila najvýznamnejší prínos pre obrodný proces. Od dokumentov zámerne utajených v minulosti cez monografické práce až po kolektívne práce v podobe zborníkov a pamäti žijúcich aj nežijúcich obetí tohto obdobia stretáme sa dnes s rozsiahlym materiálom, ktorý môže tvoriť reálny základ pre filozofické zovšeobecnenia.

Ďalšou významnou zložkou, ktorá napomáha rozvíjať obrodný proces, je oblasť literárno-umelecká. Od historického XX. stáročia najlepší predstavitelia literatúry a publicistiky zapojili svoj talent do boja proti deformáciám socialistickej skutočnosti. Umelecky umocnený, hlboký a zaangažovaný pohľad na osudy ľudí dáva vyniknúť veľkosti a prostote ľudu ako aj zvrátenému, protihumanistickému prejavu slepých byrokratických protiludových síl a protisocialistických činov. Neobišlo sa to bez chýb. Boli to však ojedinelé prípady.

Etapa, v ktorej sa odsúdili nezákonné a neopodstatnené represálie, keď sa osoby a ich činnosť očisťovali od nánosov, výmyslov a bahna, ktorým boli v rokoch kultu zahádzané, bola nevyhnutná, no predstavuje iba prvý stupeň a predpoklad na ceste k poznaniu a osvetleniu podstaty a príčin tohto obdobia. Najsilnejšie a najotrasnejšie umelecké podanie osudov ľudí v časoch represálií zohrávajú významnú úlohu tak pre poznanie „kultovských“ praktík, ako aj pre sformovanie morálno-ideového odsudzujúceho postoja vo vedomí. Zovšeobecnenie o podstate a príčinách celého tohto obdobia vývinu socializmu čaká na filozofov. Nedostatočnosť jeho doterajšieho chápania a vysvetľovania sa prejavuje v najrôznejších súvislostiach.

¹ Obrodný proces sa uskutočňuje v boji nového so starým, prebojovaním skutočných spoločenských záujmov proti záujmom fiktívnym, atď.

Názory na príčiny „kultu osobnosti“ a „obdobia kultu“ možno zhruba zhrnúť do nasledujúcich skupín:

a) Sú to názory, v ktorých sa obdobie kultu opisuje ako éra neblahého pôsobenia Stalina. Stalin v dôsledku svojich osobných charakterových vlastností zneužil moc, postavil sa nad stranu a štát, dopustil sa celého radu teoretických aj praktickopolitických chýb, ktoré mali tragické dôsledky. Sústreďovanie príčin na Stalinovu osobu sa okrem iného deje v dôsledku snáh neprípustiť, aby sa kult vysvetľoval ako produkt socialistického spoločenského zriadenia. Vychádza to tak, akoby „kult osobnosti“ bol infekciou, proti ktorej organizmus socialistickej spoločnosti nebol imúnny. Prečo tu nebola imunita, na to už táto koncepcia nie je schopná odpovedať. Skrátka, Stalin sa opisuje ako nehodný, zlý panovník. Táto koncepcia, nech už sú motívy jej zástancov akékoľvek, vychádza z naivného idealistického povrchného pohľadu na dejiny a úlohu osobnosti v dejinách. Takýmto prístupom sa vlastne popierajú zákonitosti spoločenského života a otvárajú dvere voluntarizmu a subjektivismu. Kult osobnosti vystupuje takto síce ako „cudzí, škodlivý nádor“, postihujúci socialistickú spoločnosť, no zástancovia tejto koncepcie zrejme nedomyšľajú, že ich obhajoba socializmu na základe toho, že mu vystavujú svedectvo bezmocnosti voči uzurpátorom a uchvatiteľom moci, nie je ani správna, ani účinná.

Koncepcia zužujúca podstatu obdobia kultu na subjektívne nedostatky vedúcej osobnosti sa zotrvačnosťou udržuje z čias, keď sa odhaľovali iba prvé negatívne stránky z minulosti, zväčša spojené so Stalinom.

b) Druhú skupinu tvoria náhľady, ktoré vysvetľujú kult osobnosti so všetkými, čo ho obklopovalo, ako zákonitý jav prameniacy priamo z podstaty socializmu a jeho ideológie, marxizmu. Ani v mene obrany a obhajoby socializmu nemožno však proti tejto koncepcii stavať názory, zhrnuté do prvej skupiny, ktoré zužujú deformácie z obdobia kultu na vlastnosti a činnosti jednotlivých vedúcich osobností. Činnosť osôb, aj vedúcich, nemožno chápať izolovane od celkových spoločenských pomerov a podmienok. Nemožno akceptovať takú obhajobu socializmu, ktorou sa obetujú základné princípy vedeckého ponímania dejín.

Druhá skupina názorov, vychádzajúca z tézy, podľa ktorej samotná podstata obdobia kultu pramení zo základov socializmu a jeho učenia, má jednoznačný buržoázno-stranícky charakter, nadväzuje v mnohom na známe protisocialistické názory, s ktorými sme mali možnosť stretať sa od vzniku socializmu. Abstraktné posudzovanie otázok slobody osobnosti, demokracie a pod. stali sa základným kameňom týchto náhľadov. Naproti tomu nemožno zabúdať, že pri povrchnom pozorovaní obe z týchto koncepcií majú zdanlivo presvedčivé argumenty a dôkazy. Táto skutočnosť prikazuje riešiť otázky obdobia kultu osobnosti maximálne objektívne z vedeckých pozícií. Princíp marxistickej stránkosti nemôže sa pritom dostať do rozporu s objektívnymi faktami, ani sa nemôže chápať pragmatický. *Z pozícií marxizmu možno objasniť obdobie kultu iba tak, že sa budeme snažiť prekonať všetky protisocialistické a protimarxistické hľadiská v teórii aj v praxi, a tým odstránime pôdu, na ktorej môže budovať protisocialistická ideológia a propaganda.* V opačnom prípade zdanlivo obhájjeme socializmus tým, že všetky kritické hlasy paušálne označíme za protisocialistické, nepriateľské náhľady,

pričom však naďalej ponecháme pôdu pre skutočne nepriateľskú ideológiu, nehovoriac už ani o tom, že pri takomto prístupe by sa vlastne zachovali a konzervovali základy, z ktorých deformácie vyrastali.

Vývin udalostí v medzinárodnom socialistickom hnutí potvrdzuje, že kompromisy v základných otázkach ideovo-politického charakteru problém neriešia, iba oddaľujú a prehlbujú. Nemožno prehliadnúť skutočnosť, že apologetická, kompromisnícka ideologická pozícia je v podstate oportunistická a vo svojich dôsledkoch dezorientuje a škodí. Socializmus je historickou skutočnosťou. Skutočnosťou ostávajú aj problémy a protirečenia, ktoré v súvislosti s jeho existenciou vznikli, a treba ich riešiť, analyzovať ich podstatu. Obhajobu a riešenie problémov vedeckej chémie nemožno ani na chvíľu uskutočňovať tak, že podstatu nedostatkov a chýb zvedieme na chybný „kameň mudrcov“. Vedecká chémia nepotrebuje ani „pravý“, ani falošný kameň mudrcov. A ak jeho používaním vznikli škody a omyly, kritiku nemožno zúžiť na analýzu zloženia „kameňa“. Problém je v tom, kde sú príčiny a podmienky, ktoré umožnili, že sa do vedeckej chémie zaviedol „kameň mudrcov“. Analogicky: Kde sú podmienky a príčiny toho, že sa v socialistickej spoločnosti mohol ktokoľvek dostať do postavenia uctievanej osoby, nekritizovateľnej, stojacej nad stranou aj nad štátom?

Pri takomto pohľade sa nám začína javiť celá zložitost' otázky, a nemožno ju vyriešiť ani jednou z uvedených koncepcií. Bez toho, aby sa zmenšovala zodpovednosť osôb, ktoré reprezentovali a spoluvytvárali kult, základ je hlbšie ako teoretické alebo charakterové chyby a nedostatky predstaviteľov kultu osobnosti. Ak dnes náprava chýb a nedostatkov obdobia kultu sa uberá po ceste historickej pravdy, ak sa rušia niekdajšie uznesenia najvyšších štátnych a stranických orgánov, svedčí to o tom, že komunistické strany majú v sebe dosť síl rozísť sa s chybnými opatreniami a náhľadmi z obdobia kultu, svedčí o tom, *že nemožno vziať pod ochranu tie opatrenia a stanoviská, ktoré odporujú princípom socializmu a marxizmu aj napriek tomu, že sa kedysi prijímali v mene marxizmu a socializmu.*

V tomto kritickom a sebakritickom prístupe nemožno poľaviť ani vtedy, ak sa na ňom dočasne priživí i nepriateľská ideológia a propaganda. Väčším nebezpečením by bolo, keby na neriešených otázkach parazitovala trvale. Iba dôsledne vedecký prístup vezme pôdu spod nôh nepriateľskej ideológii ako aj brzdiacim faktorom v živote samotnej socialistickej spoločnosti a medzinárodného revolučného socialistického hnutia. Že samotný kult osobnosti má hlbšie korene, ako sú povahové vlastnosti vedúcich osobností, o tom svedčí skutočnosť, že sa jeho recidívy prejavujú aj u takých osôb, ktoré s jeho kritikou vystúpili. Ďalej to svedčí o tom, že objektívne existuje nebezpečie kultu osobnosti dovtedy, kým sa neodstráni jeho zdroje.

Samozrejme, v komplexnom hodnotení problémov, s ktorými kult osobnosti v socializme súvisí, nemožno obísť ani morálny profil a teoretické omyly jeho predstaviteľov. Sú však vo vzťahu k podstate a príčinám daného obdobia sekundárne. Bola by to naivná idealistická predstava chcieť nimi vysvetliť tragické omyly a chyby, ktoré sa po dve desaťročia vývinu socialistickej spoločnosti udiali. Marxizmus neuznáva a odmieta akúkoľvek podobu režimu osobnej moci

v socialistickej spoločnosti, nech už by sa nastoľovala v mene čohokoľvek. Odporuje to princípom socialistickej demokracie, princípom diktatúry proletariátu, neprichádza do úvahy ako politická forma, ktorou možno zabezpečiť a uskutočňovať moc ľudu.

Mnohé z kritických pohľadov voči povahovým nedostatkom a teoretickým chybám Stalina pre ich úzke, jednostranné zameranie vyznievajú iba ako požiadavka všestranne dokonalého „vladára“.

Zatiaľ kritike minulého má ísť predovšetkým o odstránenie podmienok, v ktorých sa mohli osobné a teoretické nedostatky J. V. Stalina (a nielen jeho) prejavíť na škodu socializmu. Ide o dôsledné zabezpečenie socialistickej demokracie, v ktorej nesprávna téza sa nemôže stať nekritizovateľnou, záväznou, normou pre teóriu a prax. Pri riešení týchto otázok možno prísť k správnym hodnoteniam a záverom iba na základe tvorivého marxistického prístupu z pozícií socializmu, a nie z pozícií ich deformovanej dogmaticko-stalinskej podoby.

*

S názormi o kulte osobnosti, ktoré nerešpektujú základné historikomaterialistické hľadiská, možno sa stretnúť aj v práci R. Garaudyho *Perspektívy človeka*, v časti *Úlohy filozofov — komunistov a kritika Stalinových chýb vo filozofii*. Garaudy síce konštatuje, že už štvrtstoročia spočíva naša práca v oblasti filozofie na akejsi základnej charte, na známom Stalinovom diele *O dialektickom a historickom materializme*, doplnenom v roku 1947 Ždanovovými prejavmi o otázkach filozofie (str. 433). No ďalej potom samotná kritika R. Garaudyho vyznieva dogmaticky a nehistoricky, iba ako kritika Stalinovej nevedomosti. Za začiatočnú chybu, ktorej sa vo filozofii dopustil Stalin a z ktorej vyplývajú všetky ostatné, pokladá odtrhnutie teórie od praxe (str. 434). Na ďalšej strane zase uvádza, že kult osobnosti nevyhnutne vedie k popretfňaniu zväzkov medzi teóriou a praxou. R. Garaudy nekladie si — a pochopiteľne ani nezodpovedá otázku, prečo v priebehu štvrtstoročia tvorila Stalinova práca — plná omylov a nedostatkov — základnú chartu. Ako to, že celý front marxistických filozofov vychádzal z tohto dielka a všetky Stalinove náhľady a závery ospevoval ako „geniálne“, „tvorivé“, ako „cenný prínos do klenotnice marxizmu“ atď. Boli všetci marxistickí teoretici na takej úrovni, že pokladali Stalinove práce za skutočne geniálne? Či videli už vtedy chyby a nedostatky Stalinových prác, no zamlčovali to a tvrdili pravý opak? V oboch prípadoch sa ukazuje nedokonalosť, povrchnosť a jednostrannosť takeho prístupu ku kritike Stalinových nedostatkov, aký si zvolil R. Garaudy. Čím to je, že odrazu sme schopní napísať o tej istej práci toľko kritických výhrad ako kedysi chvál?

Stalinove chyby vo filozofii nemožno vysvetliť a pochopiť iba kritikou jednotlivých filozofických téz a názorov. Hodnotenie J. V. Stalina a jeho teoretických prác nie je možné oddeliť od konkrétnych podmienok a pomerov v danom období tak na úseku spoločenských vied, ako aj celospoločenskej situácie. Treba odhaliť príčiny stavu, keď sa nijaká samostatne mysliača osobnosť v rozvoji filozofie nemohla prejavíť a uplatniť.

Rozvoj filozofie za socializmu nemôže byť monopolnou záležitosťou podpriemerného, či priemerného, ani geniálneho filozofa a teoretika. Stagnácia vo filozofii by v určitej obmene existovala, aj keby v daných pomeroch na mieste Stalina bol sedel človek so všetkými vedomosťami, ktoré podľa Garaudyho chýbali Stalinovi. Tam, kde celému filozofickému frontu prichodí iba opakovať a ilustrovať myšlienky „geniálneho vodcu a učiteľa“, tam o rozvoji nemožno hovoriť.

Názory na problémy obdobia kultu osobnosti sa menia a vyvíjajú. Žiaľ, nejasné a pomýlené poňatia týchto otázok možno pozorovať u R. Garaudyho a iných aj v poslednom čase. „Kult osobnosti,“ hovorí R. Garaudy, „so všetkými omylmi a zločinmi (!) z neho vyplývajúcimi sa nezrodil zo samej povahy socialistického spoločenského zriadenia. Zrodil sa... z potrieb (?) politiky vyplývajúcej z kapitalistického obkolesenia a z hrozieb, ktoré na nás zo strany kapitalizmu doliehali.“²

Úsilie dokázať, že kult osobnosti sa nezrodil zo samotnej povahy socialistického zriadenia, čo je napokon správne, nemôže viesť k tomu, že upadneme v argumentácii do povrchného svojvoľného vysvetľovania faktov. Takéto závery sú v rozpore so všetkými známymi historickými faktmi, odporujú stanoviskám a záverom KSSS, protirečia základným princípom marxistického učenia a politiky socialistického štátu.

Spoločenský život je zložitejší a dejinná kontinuita a sociálna návaznosť prebieha vlastnými vnútornými cestami. I keď vonkajšie vplyvy môžu mať na vnútorné pomery v krajine vplyv, v nijakom prípade to nemôže byť faktor primárny, určujúci, ktorý by vyvolal opatrenia odporujúce základom daného zriadenia a princípom jeho politiky.

Omyly, a najmä zločiny nemôžu byť za nijakých okolností potrebou politiky socialistického zriadenia. Podobná obhajoba socializmu je skutočne medvedia služba. Boli azda represálie voči dôstojníkom sovietskej armády v predvečer druhej svetovej vojny potrebou? Aké potreby politiky mohli vyžadovať nezákonné procesy s čestnými komunistami? Môže byť azda nemarxistický pogromistický postup voči národom a národnostiam Sovietskeho sväzu potrebou politiky? Ako chápať stanovisko R. Garaudyho v súvislosti s opatreniami a uzneseniami najvyšších stranických a štátnych orgánov, ktoré dnes odsudzujú tieto činy, rušia staré uznesenia a naprávajú krivdy? Ako dať takéto tvrdenie do súladu so socialistickým humanizmom? Dovoľuje azda socialistický humanizmus také chápanie „potrieb politiky“, ktorým sa môžu zdôvodniť zločiny?

Nechuť dištancovať sa od chýb a omylov z minulosti okrem iného pramení aj z obáv „nediskreditovať“ socializmus. Fakty sú však známe. A subjektivisticky chápaná straníckosť a „obhajoba“ socializmu obracia sa v pravý opak v nevedeckú (a neudržateľnú) apologetiku.

Takýto prístup vo svojich dôsledkoch vyvoláva skreslené predstavy o socializme, dezorientuje a vyvoláva nejasnosti nielen v radoch marxistov, ale aj medzi pokrokovými a marxizmu blízkymi mysliteľmi.

² Otázky marxistickej filozofie (1964), č. 6, 546.

— Ak J. P. Sartre vo svojej knihe *Kritika dialektického rozumu* vyslovuje stanovisko, podľa ktorého „prvým momentom socialistickej spoločnosti môže byť iba nerozlučná zmiešanina byrokracie, teroru a kultu osobnosti“, nemožno v tom nevidieť (okrem iného) aj priamu súvislosť s tým, že renomovaní marxistickí filozofi vysvetľujú kult osobnosti so všetkými omylmi a zločinmi ako dôsledok potrieb politiky socialistického zriadenia v kapitalistickom obkolesení. O tom netreba ani hovoriť, že takéto stanovisko priamo podporuje náhľady dogmatikov a sektárov, ktorí odmietajú prínos XX. a XXII. sjazdu KSSS a obhajujú stalské princípy a metódy vo vnútornej aj zahraničnej politike.

Na základe toho, čo sme uviedli, možno uzatvárať, že náhľady, ktoré pokladajú kult osobnosti za dôsledok Stalinových osobných nedostatkov, nemôžu zodpovedajúco osvetliť príčiny vzniku kultu osobnosti v socialistickej spoločnosti, a teda ani ukázať cesty na jeho dôsledné odstránenie.

Ďalej je potrebné vidieť, že nemožno všetky negatívne javy z daného obdobia zahrňovať pod pojem „kult osobnosti“, prípadne označovať za jeho dôsledky. Pri takomto postupe sa dostávajú na jednu úroveň príčiny aj dôsledky samotného kultu, a tak sa zastierajú jeho skutočné zdroje, zamotáva a zatemňuje sa celá problematika. Na takýto stav sa v rozličných súvislostiach poukazuje u nás aj v zahraničí. Osobitne výrazne poukázali na túto skutočnosť talianski marxistickí filozofi a historici.

Definovať akýkoľvek jav v spoločenskom živote nie je iba záležitosťou konvencie. A tak vymedziť obsah pojmu „kult osobnosti“ v podmienkach socialistickej spoločnosti možno iba na základe jeho skutočného obsahu a miesta v živote spoločnosti. Doterajšie zaužívané chápanie a vysvetľovanie kultu, keď sa pod ním rozumelo všetko negatívne z daného obdobia, od porušovania socialistickej zákonitosti cez zbožné prejavy úcty až po deformácie socialistickej demokracie a nesprávne formy a metódy práce, je široké, nepresné, nesprávne. Kult osobnosti, to je uctievanie osobnosti, to je nevedecký, idealistický názor na miesto a úlohu osobnosti v živote spoločnosti, ktorý sa vytváral v ranom období ľudstva a upevňoval a rozvíjal predovšetkým v otrokárskej a feudálnej spoločnosti ako produkt daných antagonistických vzťahov, ako prostriedok na ich zachovávanie a upevňovanie. Kult osobnosti a kult vôbec má svoje gnozeologické a triedne korene. Kult je neoddeliteľnou súčasťou každého náboženstva. Kult panovníka v antagonistických formáciách presadzoval i zložky nadstavby vládnucej triedy s cieľom posvätiť a zvečniť existujúce vzťahy nadvlády a podriadenosti. Kult akéhokolvek druhu (kult vecí, zvierat, predkov, panovníkov, bohov, svätých) je v podstate prejavom nevedomosti, zaostalosti, nekultúrnosti a reakčnosti. Zbožná pokora pred cirkevnou či štátnou vrchnosťou je formou a prejavom útlaku, ktorým v antagonistických formáciách vládnucej triedy zosilňovali materiálnu a duchovnú porobu ľudu.

Historickým miestom zrodu kultu osobnosti nie je teda socialistická, ba ani demokratická buržoázna spoločenská formácia. Teoreticky v socialistickej spoločnosti v dôsledku charakteru výrobných vzťahov, politickej moci ako aj vládnucej ideológie niet základu pre vznik a existenciu kultu osobnosti. Takto izolovane chápaná socialistická spoločnosť v „čistej podobe“ vystupuje však len v pred-

stavách tých, ktorí sa usilujú hľadať zdroje kultu v rozličných vonkajších alebo iných subjektívnych faktoroch. Argumentácia pre také poňatie kultu osobnosti vychádza z povrchného a mechanického chápania závislosti nadstavby od základne, pričom sa prehliada tak historická kontinuita a zotrvačnosť v nadstavbe, ako aj jej relatívna autonómnosť. Avšak izolovaná, vyabstrahovaná socialistická spoločnosť v „čistej podobe“ môže existovať iba v predstavách ľudí. Reálne existuje v celej zložitosti a súvislosti ako produkt predchádzajúceho protirečivého vývinu s návaznosťou na historicky vzniknuté formy spoločenského vedomia a jeho úroveň, s tendenciami návaznosti v činnosti inštitúcií, vo formách a metódach práce atď.

Kult osobnosti existoval v určitej vývinovej etape socialistickej spoločenskej formácie. Je nesporné, že nevznikal na báze socialistických princípov a stránok života spoločnosti. Jeho existenciu je potrebné vysvetlovať z hľadiska tých prvkov starého spoločenského zriadenia, na ktorých socializmus vznikal a ktoré v podobe rôznych foriem, prežitkov, pozostatkov, tradícií atď. prechádzali do socializmu a deformovali ho. Kult osobnosti v socialistickej spoločnosti mohol vzniknúť a ujať sa na dlhšie obdobie iba v dôsledku deformácií jej základných stránok. Išlo tu predovšetkým o narušenie princípov vnútrostraníckej a socialistickej demokracie, bez ktorého by nemohol nikto svojvoľne kult osobnosti presadiť. Deformácie ako výsledok určitých objektívnych a subjektívnych faktorov tvorili navzájom súvisiaci systém politických, ideologických a ekonomických zásad a názorov, systém foriem a metód práce odporujúcich princípom socializmu a marxizmu. Zatiaľ ich najpriliehavejšie súhrnné označenie je stalinizmus, resp. systém stalinizmu a kult osobnosti ako jeho dôsledok a vonkajší prejav.

Problém vzniku deformácií je neobyčajne zložitý a vyžadoval by osobitnú prácu. Potrebné je však v spojitosti s otázkami, o ktorých hovoríme, poukázať aspoň na niektoré základné momenty. Stupeň ekonomického, politického a ideologického vývinu v krajine pred nástupom k budovaniu socialistickej spoločnosti zohráva významnú úlohu. Na základe neho, na základe konkrétnych podmienok krajiny sa určujú úlohy pre socialistickú výstavbu na všetkých úsekoch života spoločnosti. Stupeň vyspelosti a organizovanosti robotníckej triedy, politická a kultúrna úroveň mas, ich účasť v politickom živote za kapitalizmu, to sú faktory, ktoré sa nutne prejavujú vo formách a metódach práce, v spôsobe organizovania a zapájania mas do socialistickej výstavby. K týmto skutočnostiam sa plne prihliadalo v činnosti KSSS pred socialistickou revolúciou a aj po nastúpení cesty budovania socializmu. Lenin pri rozvíjaní marxistického učenia dospel k záveru, že socialistická revolúcia môže zvíťaziť v jednej izolovanej a ekonomicky zaostalej krajine. Jeho záver však implicitne obsahoval predpoklad, že úlohy, ktoré mala riešiť buržoáznodemokratická revolúcia a kapitalistický vývin, budú sa riešiť v procese socialistického revolučného vývinu. Marxizmus teda nepokladá spoločenský vývin a jeho jednotlivé stupne za schematickú šablónu, ktorej sa mechanicky všetko podriaďuje. Teória aj prax potvrdzujú možnosti prekonať v skrátenej dobe jednotlivé stupne spoločenského vývinu. Za určitých historických podmienok nie je nevyhnutné prechádzať útrapami stáročného kapitalistického vývinu, aby bol možný prechod k socializmu. Nemožno však obísť tie úlohy

a pozitívne stránky, ktoré od ekonomiky cez politiku, ideológiu a kultúru prináša kapitalistický vývin. Tieto pozitívne stránky prechádzajú do socializmu, socializmus ich prehľbuje a rozvíja na novom základe. Bolo by preto nesprávne pokladať socialistickú revolúciu v krajine, kde sa plne nerozvinul kapitalizmus, za predčasnú a pod. Na základe vedeckého učenia o spoločnosti je potrebné v takej situácii určiť tie úlohy, ktorými sa zaostalosť pomerov v jednotlivých oblastiach vyrovnáva v podmienkach socialistického revolučného vývinu.

Marx upozorňoval, že socializmus ako prvá fáza komunizmu je pupočnou šnúrou spojený so zriadením, z ktorého vzišiel, t. j. s kapitalizmom. Tam, kde pred revolúciou nebol kapitalizmus plne rozvinutý, návaznosť sa realizuje na tie pomery, ktoré pred revolúciou existovali, t. j. polofeudálne, polokoloniálne a pod. S touto skutočnosťou je potrebné počítať v procese výstavby socializmu. Prekonávanie prežitkov a paralyzovanie tlaku rôznych pozostatkov minulosti pri takomto prístupe k socialistickej revolúcii je náročnejšie a zložitejšie. Lenin v tejto súvislosti zdôrazňoval, že Rusko má ľahší začiatok revolúcie, no ťažší a zložitejší bude ďalší vývin, na rozdiel od vyspelých krajín, kde to bude obrátene.

Deformácie nie sú teda osudovou nevyhnutnosťou. Za určitých historických podmienok existuje ich reálne nebezpečie ako objektívna možnosť. Ak sa prehliada táto objektívna možnosť a tendencia tlaku prežitkov a pozostatkov starého zriadenia na vznikajúce socialistické stránky života spoločnosti, ak predovšetkým zložky novej rodiacej sa nadstavby prehliadnu a podcenia túto situáciu, ustúpia tlaku a tendenciám starého, podľahnú im, mení sa možnosť na skutočnosť, staré preniká do nového, deformuje ho.

Nebezpečenstvo deformácií, tlak prežitkov, starých návykov a foriem hrozí najmä v oblasti politických a ideologických inštitúcií nadstavby. Ich mocenské postavenie a poslanie v prechodnom období voči zvrhnutým triedam môže vyústiť do podobného vzťahu aj voči vlastnej triede, odlišného od ich pôvodného určenia. Objektívne existuje nebezpečenstvo zmeny ich činnosti od regulovania a organizovania k obmedzovaniu až k odcudzeniu.

Inštitúcie vládnúcich tried v predsocialistických formáciách zameriavali sa po určitej etape rozvoja na zachovanie a upevnenie existujúcich pomerov dosiahnutého stavu, na konzervovanie, ospravedlnenie atď.

V tejto činnosti (a tendencii) zotrúvali najmä v dôsledku činnosti zvrhnutých tried, ktoré sa usilujú o zrušenie nových a o návrat k starým ekonomickým a politickým vzťahom a v dôsledku nových revolučných síl.

Inštitúcie slúžiace pracujúcim po nastolení diktatúry proletariátu vykonávajú (zdanlivo) obdobnú funkciu (v určitej etape vývinu revolúcie) — potláčajú zvrhnuté triedy, zabezpečujú panujúce postavenie novým výrobným vzťahom atď. Zhoda však je iba povrchná, pretože vzhľadom na kvalitatívne odlišný základ nového socialistického zriadenia pristupuje už na začiatku revolúcie celý rad nových momentov, ktoré časom narastajú a vykryštalizujú sa ako nová kvalita v činnosti inštitúcií socialistického charakteru. Tak ako potlačovateľská funkcia diktatúry proletariátu netvorí podstatu obsahu činnosti diktatúry proletariátu, ani funkcia zachovávať, obhajovať, ospravedlňovať dosiahnutý stav nemôže ostať trvalou náplňou činnosti inštitúcií socialistickej nadstavby. Na prvé miesto sa

dostáva úloha revolucionizovať, rozvíjať a meniť existujúce ako jediná činnosť zabezpečujúca upevňovanie a zachovanie nového zriadenia. V porovnaní s pred-socialistickými formáciami obracajú sa v socialistickej spoločnosti určité úlohy vo svoj protiklad. To, čo v minulosti upevňovalo (konzervovanie dosiahnutého), nadobúda za socializmu opačnú povahu, vyvoláva priam protikladné dôsledky.

Tradícia a zotrvačnosť v činnosti vládnuúcich inštitúcií presakuje na určité obdobie aj do socialistickej spoločnosti. Postihnúť a v praxi zabezpečiť kvalitatívny obrat v činnosti inštitúcií socialistickej nadstavby je prvý základný predpoklad pre to, aby nevzniklo odcudzenie sa inštitúcií socialistickej nadstavby voči vlastnej triede.

Pre obdobie stalinizmu sa javí ako jedna (hlavná) stránka spôsobujúca deformácie v činnosti inštitúcií socialistickej nadstavby práve tá skutočnosť, že sa prehliada nutnosť zmeniť (meniť so zmenenou situáciou) náplň, obsah a formy činnosti zložiek socialistickej nadstavby. Prehliadla sa sila tradícií a zotrvačnosti v dejinách, podcenili sa tradície a tendencie z minulosti, ktoré takto nadobudli vplyv a prispôbovali si nové skutočnosti. Nemalo a nemohlo ísť iba o vystriedanie vládnucej triedy. Bolo potrebné z hľadiska nových čít robotníckej triedy a jej historickej úlohy zmeniť a pretvoriť a s meniacimi sa pomermi ďalej pretvárať obsah a zameranie činnosti zložiek novej nadstavby.³

V. I. Lenin objektívne vedecky chápal a osvetľoval miesto a postavenie Ruska v socialistickej revolučnej vývine vo svete. Zdôrazňoval medzinárodný význam ruskej revolúcie, no zároveň poukázal na to, „že po víťazstve proletárskej revolúcie aspoň v jednej z vyspelých krajín dôjde pravdepodobne k prudkému obratu, totiž že Rusko onedlho po tom nebude už vzorom, ale opäť zaostalou (v „sovietskom“ aj v socialistickej zmysle) krajinou.“⁴

Ústup z tvorivých marxisticko-leninských pozícií v teórii aj v praxi socialistickej výstavby vyústil v pozdejšom období do deformácií jednotlivých stránok života socialistickej spoločnosti, na podklade ktorých mohol vzniknúť a existovať kult osobnosti. Obrodný proces v zmysle záverov a uznesení XX. a XXII. sjazdu sa uberá cestou odstraňovania deformácií, cestou tvorivého rozvíjania teórie aj praxe socializmu.

Pre to poňatie deformácií v socializme a samotného kultu osobnosti, ako sme tu uviedli, hovoria fakty, hovoria preň aj skúsenosti z boja proti pozostatkom z minulého obdobia. Opatrenia v obrodnom procese, ktoré sa uskutočňujú pod vedením marxistických strán, zameriavajú sa na rozšírenie a prehĺbenie socialistickej demokracie, na tvorivý rozvoj marxizmu, na rozvoj tvorivej iniciatívy pracujúcich a zabezpečenie podmienok pre ich faktickú, neformálnu účasť na správe a riadení.

³ V súvislosti s touto problematikou deformácií socializmu a kultu osobnosti vynára sa celý rad ďalších otázok a problémov. Jednou z nich je otázka rozšírenia deformácií a kultu osobnosti, resp. ich „transplantácie“ na podmienky vyspelých krajín. Otázku, aj keď je veľmi vážna, nemožno pre určený rozsah príspevku riešiť na tomto mieste.

⁴ V. I. Lenin, *Spisy 31*, Bratislava 1954, 15.

О ПРИЧИНАХ КУЛЬТА ЛИЧНОСТИ

Франтишек Вартик

Процесс политического возрождения, наблюдающийся в социалистическом движении во всем мире, идет по пути устранения всех искажений, появившихся в т. н. „период культуры личности“.

Накопилось большое количество фактов и знаний об этом периоде, но, к сожалению, пока недостает более точного и более глубокого объяснения его причин и его сущности, более точного определения понятия „культ личности“ и его места в системе искажений.

Существующие взгляды на вопрос о культуре личности можно разделить в основном на две группы. В первую группу входят взгляды, согласно которым культ личности является результатом теоретических ошибок и недостатков характера Сталина, злоупотребившего властью, ставшего выше партии, государства и т. д. Причем все отрицательные явления этого периода преподносятся как „культ личности“ или же его последствия.

Вторую группу составляют взгляды, считающие культ личности, со всем что было вокруг него, вполне закономерным явлением, вытекающим прямо из сущности социалистического строя и марксистского учения. Хотя и такое толкование вопроса о культуре личности считаем ошибочным, социализм нельзя защищать утверждениями, что культ личности со всеми ошибками и преступлениями вызван необходимостью политики социалистического строя в условиях капиталистического окружения. В обеих вышеприведенных концепциях не находит применения историко-материалистическая точка зрения. Культ, т. е. почитание личности возник в ранний период развития человеческого общества, креп и развивался в условиях рабовладельческого и феодального строя как выражение общественных отношений господства и подчиненности, как средство укрепления этих отношений. Культ в любой форме является выражением отсталости и реакционности, формой угнетения, средством, при помощи которого в антагонистическом обществе господствующие классы увеличивали материальное и духовное порабощение народа.

Культ личности в условиях социалистического общества может существовать лишь как продукт искажений основных принципов социалистического строя. В своем историческом развитии социализм исходит из условий, создавшихся в стране еще до революции. Степень развития страны до наступления на путь социализма влияет на задачи, которые решаются в процессе революционного развития, равно как и на методы и формы их реализации. Упущение из виду конкретной ситуации и сильное влияние традиций и пережитков выливается в искажение новой социалистической действительности. Культ личности в социалистическом обществе является результатом целого комплекса объективных и субъективных факторов, искаживших основные принципы социалистического строя и марксистского учения.

REASONS OF THE PERSONALITY CULT

František Vartík

The process of rebirth taking place in the socialistic movement all over the world took the way to overcome all the deformations which had occurred during the so-called „period of the personality cult“. In our time a great amount of cognitions and facts has been gathered on this subject; for the time being, however, there is not yet a more exact and deep elucidation of the reasons and essence of the „cult“, a more accurate definition of the concept of „the cult of personality“ and of its place in the system of deformations.

The views taken up until the present on the question of the cult of personality can be, by and large, divided into two groups: Into the first group are classified the views according to which the personality cult was a consequence of deficiencies in Stalin's character and of mistakes of his theories, by saying that Stalin had misused power, overmounted the Party and the State etc. All the negative phenomena of that period are described as „personality cult“ and as consequences of this cult.

The second group embraces the views which describe the personality cult together with everything what was surrounding it, as a lawfully occurred phenomenon having its roots in the essence of the socialistic system and Marxian teaching. However incorrect we consider to be this kind of expounding the questions of the personality cult, it must be stated that socialism cannot be pleaded for by describing the personality cult with all its errors and crimes as a „necessity of the policy“ of the socialistic system in capitalistic encirclement.

Neither of the two concepts takes into account the historico-materialistic viewpoint. The cult, i. e., the veneration of a personality has its origin in the early stage of the development of human society, it was strengthened and spread in the system of slavery and in feudal society as a phenomenon of social relations of supremacy and subordination, as a means for their strengthening. Cult in whatever form is a phenomenon of backwardness and reaction, a form of suppression, a means by which classes ruling in antagonistic formations were enforcing the material and spiritual oppression of the people.

The cult of personality in socialistic society can exist only as a product of the deformation of the basic components of the socialistic system. In the historical development, socialism is subsequent to conditions which have existed in a country prior to revolution. The degree of development of a country before going the way to socialism influences both the tasks to be solved in the process of revolutionary development and the method and forms by which these tasks are to be realized. Leaving out of consideration the actual situation, yielding to the pressure of traditions and absoletisms results in the deformation of the new socialistic reality. The cult of personality in socialistic society is the consequence of a whole complex of objective and subjective factors which have deformed the basic principles of the socialistic system and Marxian teaching.

MOŽNOSŤ ZMENY SPOLOČENSKÝCH ZÁKONOV

VÁCLAV ČERNÍK

Problém zmeny spoločenských zákonov je jedným zo skúšobných kameňov celkovej koncepcie spoločenských zákonov. Podľa toho, ako ho rôzni autori riešia, možno usúdiť na hĺbku ich pochopenia špecifika spoločenských zákonov.

J. V. Stalin napr. kategoricky tvrdí, že ľudia môžu iba „objaviť... zákony, poznať ich, preštudovať ich, prihliadať k nim vo svojej činnosti, využívať ich v záujme spoločnosti, *nemôžu ich však zmeniť...*“ (podčiarkol V. Č.).¹ Tento názor úzko súvisí so Stalinovou koncepciou zákona, ktorá bola podstatným krokom späť oproti Marxovmu chápaniu kategórie zákona a postupne sa prekonáva v nových systémoch plánovania a riadenia socialistickej ekonomiky.

Ústredný problém si rozdelíme do troch otázok: 1. Menia sa objektívne zákony?

¹ J. V. Stalin, *Ekonomické problémy socializmu v SSSR*, Bratislava 1952, 6.